

Կ. ՊՈՒՓԷԼՄԱՆ ԵՒ "ԳԻՐՔ ՎԱՍՏԱԿՈՑ", Ի

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

ՍՏ Ժամանակ է ի վեր ծա-
նօթ է բանասիրաց Գիրք
Վաստակոց անուամբ հայե-
րէն հրատարակութիւնն¹, որուն մի քանի
օգտակար հատուածներն այլեւայլ ժամանակ
լոյս տեսած են Բագմավիպաց² մէջ:

Յամին 1864 եւս Բագմավիպն³ հրա-
տարակելով կէս էջ այդ ձեռագիր մատենէն՝
ուզեր է ճաշակ մը տալ բանասիրաց. Յա-
ղագս երկոտասան ամսոց տարւոյն, քի
յիշարարանչիշր ամիս ի՞նչ է պարտ գործա-
ծել վերնագրով: Սակայն այդպիսի օգտա-
կար և հետաքննական գործոյ մը այդքան
համառօտ ճաշակէն զոչ չկարենալով ըլլալ
հետախոյզ և նորածիլ հանճար մը, զոր
մահուան խորշակն փութաց թառամեցուց⁴,
1874ին նոյն Բագմավիպի⁵ մէջ հմտալից
յօդուածով մը ծանօթացուց զրոցս էութենէն,
յարգը և յարակից հանգամանքները՝ յա-
րելով նոյն տեղն «ի զուարճութիւն ազգային
բանասիրաց, ինչպէս նա ինքն կը գրէ...
այն մասն» որ խաղողի և որթոյ կամ այգեաց
զարմանոց վրայ կը ճառէ. որ և աւելի հե-
տաքննական է թէ՛ այդեաց անուանց և
տեղեաց նկատմամբ, և թէ կրնալով աւելի
բան զայլ մատուցն բացայայտել՝ յոյն բնա-
գրին օգնականութեամբ»: Այս քաղաւածոյ
մասն կը գրուէ հինգ էջ, նոյն և յունագէտ

1. Վենետիկ. 1877:

2. 1862. էջ 93-95. — 1864. էջ 27. — 1867,
էջ 338, 339:

3. էջ 27:

4. Հ. Արսէն Սուքրեան:

5. էջ 321-328:

ու ասորագէտ բանասէրն կարեւոր ծանօթութեամբք ալ լուսաբանեց է այդ մասը: Բայց հայ թարգմանչին ո՞վ ըլլալուն և թարգմանութեան ժամանակին վրայ չէ կրցած բացայայտ ծանօթութիւն մ'ընծայել ընթերցողաց, և յոյն բնագրին հետ բաղդատութեամբ, որուն ճիշդ թարգմանութիւնը չէ հայն, գուշակեր է թէ «սելի հաւանական է (որ) արարական աղբիւրէ մ'ըլլայ»: Եւ այդ իրեն կարծիքը կ'ապացուցանէ՝ մանաւանդ յետ Ժ. և ԺԱ դարուց՝ այս ոճով գրութեանց կամ թարգմանութեանց՝ արարական կամ պարսիկ լեզուներէ ըլլալն, քանի որ Թ դարէն սօսին կը սկսի յոյն լեզուի հմտութեան պակասութիւնը տիրել Հայաստանի այլեւայլ կողմերն: — Նա՛ իւր այս ենթադրութեան զօրաւորագոյն փաստ մ'ալ զայն կը համարի, և այն՝ իրաւամբ, վասն զի արաբ բանոր կը յորդեն գրքին մէջ և նոյն լեզուով կը գնէ համաստեղութեանց անունները, և այնն:

Իսկ թարգմանութեան ժամանակին նկատմամբ կ'ուզէ նայն Հ. Սուրբեան՝ Ներսիս Ծնորդալոյ ասանը գնել զայն, «եթէ լեզուն ներքն», այսու հանդերձ յանձն չառնուր Ամիրտովմիթի և անոր ժամանակակցաց կարգը գնել: — Եւ որովհետեւ հայ թարգմանիչն կը յիշատակէ զիլիկիա, զբարելոն, զնիւնուէ, և այլ մի քանի անծանօթ անուններ, անկէ կը մակարեբէ նա՝ թէ զորոց «հաւաքողն ըլլայ այն կողմերու ու գաւառաց վերաբերեալ անձ մը, արեւելցի մի՛ արաբական, ասորական և պարսկական անունաց ծանօթագոյն քան ուրիշ գաւառաց»:

Իսկ Վ. Հ. Ղ. Ալիշան Վ. յամին 1877 հմտալից և պատմական յառաջաբանով մը և կարեւոր ծանօթութեամբք հրատարակեց առաջին անգամ ամբողջ Վաստակոց գիրքը, գնելով ճապոնի վրայ PESHONIKA. Թարգմանութեան ևս լինեաց յարաբացի լեզուէ: Գնալ ծանօթ ըրատարակիչն՝ ինքնագիր յա-

ռաջաբանին մէջ յետ խօսելու մատենիս հեղինակին, հաւաքողին վրայ՝ ըստ այլեւայլ կարծեաց եւրոպացի բանասիրաց, ինքն կը հակի զորոց հեղինակութիւնը ընծայելու Անտոյ Պերիբացոյ՝ հաստատելով զայդ հայերէն թարգմանութեան համագոտ նախադրութեան յաջորդ տողէն. համաստեղաց «Պօնիոս Անապոլիոս, որ ի քաղաքէն Պերովմայ». զոր փոքրիկ այլալուծեամբ, կ'ըսէ, Թ դարուն փոտ իւր Բերամատենին մէջ նշանակած է, կարգալով Վիկտակիոսի Անտոյեայ Պերիբացոյ Մշակական խրատները, թէպէտ և հայ թարգմանութեան կը զարտուղի փոտէն Պօնիոս գնելով և ոչ Վիկտակիոս, բայց անունն ու հայրենիքն նոյն են, և Պօնիոս հաւանօրէն աղաւաղութիւն է: — Հ. Սուրբեան ալ այս կարծիքը կանխաւ յայտնած է: — Իսկ Հ. Գաբրէլի Վ.՝ և Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեան՝ հետեւած են նոյն այս գրեթէ հաւաստի կարծեաց:

Ապա նոյն Վ. Հ. Ալիշան այդ զորոց պարունակութեան և զիսկարգութեանց վրայ կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ: Յետոյ կը հաստատէ թէ հայերէն թարգմանութեան բնագիր օրինակն է արաբական թարգմանութեան ի յունարենէ. — և առ այս մէջ կը բերէ Հ. Սուրբեանի վերոյիշեալ փաստը, և ասոնցմէ զատ զօրաւորագոյն փաստ ալ կը յիշատակէ: — Կը խոստովանի թէ թարգմանչին անունն, ո՞վ ըլլալն անծանօթ են, — իսկ թարգմանութեան տեղոյն նկատմամբ՝ հաստատագոյն և որոշ զաղափար մը կը յայտնէ քան թէ Հ. Սուրբեան: Վասն զի, կ'ըսէ, զորոց մէջ ըստ հայկական թարգմանութեան կը յիշուին այլեւայլ անգամ Կիլիկիա, Կիլիկեցիք, այն էջերուն մէջ՝ յորս յունական բնագիրն չունի այդ յիշատակութիւնը, թէպէտ և ուրիշ տեղ սա հւս կը յիշէ այդ անունները: — Թարգմանութեանս ծանանակին համար ալ կը գրէ. «Կարծեմ զժ. Գ դար, վաղագոյն քան թէ անագան». զոր և

1. Մատենադարան հայկ. թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ. 1889. էջ 698...

2. Հանդէս Ամսորեայ, 1889. Թիւ 1, 2:

3. Էջը 968. ա. 15. — 74. ա. 28. — Նոյն պէս և Կիլիկեցիքն ասնեն. — Եւս ասանէ ի Կիլիկիոյ գաւառս:

կը հաստատէ հաւանական փաստերով: — Այս նիւթին նկատմամբ Հ. Ալիշանի սոյն եւ այլ կարծեաց համաձայն գրեցին ապա վերոյիշեալ Վ.Վ. Հ.Ղ. Գարեգին եւ Ղեւոնդ Թ. վարդապետը¹, զոր յաջորդաբար պիտի տեսնենք Յօգուածին մէջ:

Եւրոպացի հայազէտ բանասիրաց ճննութեանն պէտք չէր վրիպիլ այս օգտաշատ գրոց հայկական թարգմանութիւնն ալ. Լակարտ², Կ. Միլլէ, Պաուլթարք³, եւ այլք⁴ տարեկան յերով առաջ իրենց բանասիրական հետազոտութեան ենթարկեցին գրոցս յունական, ասորական եւ արաբական օրինակները եւ թարգմանութիւնները, որպէս զի նոյն գրոց աղբիւրաց ծանօթանան, բայց հայկական թարգմանութիւնն գրեթէ անկարեւոր համարուեցաւ մինչեւ ժամանակ մը՝ աւելի պարզապէս ձեռագիր մնալուն համար մինչեւ 1877, յորում առաջին անգամ տպագրուեցաւ ի վայելիս հասարակաց. միայն Հիւլաշմահ⁵ աւարտ մէջ գտնուած արաբական բառերը ընդնութեան առաւ, առանց ճննադատելու հայ թարգմանութիւնը: Այս ծանօթ տպագրութիւնս ծանօթացուց եւրոպացի գիտնոց հայկական թարգմանութեան կարեւորութիւնը՝ գիտական աշխարհի առջեւ: Եւ յամին 1896 Կ. Պոքեղման ի Պրեզլաւ գրեց հետաքրքրական յօդուած մը՝ որ Byzantinische Zeitschrift ամսաթերթին⁶ ըսան եւ ինն էջերը կը գրաւէ, յորս ընթերցողն կը հանդիպի մի ըանի նորանոր կարծեաց Գիւլք վաստակոցի հայերէն թարգմանութեան տեւոյն, ժամանակին, բնագրին, եւ այլն, վրայ. որ եւ առիթ եղաւ մեր ներկայ յօդուածին, յորում պիտի ջնանք Պոքեղմանի կարծիքներն ու փաստերը համեմատել եւ գնահատել: — Տեսնենք արդ անոր խորհրդածութիւնը եւ կարծիքը այս մասին:

Ըստ Պոքեղմանի հայկական թարգմանութեան ճննութիւնն կրկնակի օգտաշահ եւ կարեւոր է, նախ՝ լեզուաբանական տեսակետով, եւ երկրորդ՝ յունական բնագրին եւ ասորական թարգմանութեան՝ հայկականին հետ ունեցած յարաբերութեանը պատճառաւ: — Գերմանացի բանասէրս նախ համառօտիւ կը խօսի յունական բնագրին վրայ, եւ կը հատուտաւ թէ զայն հաւաքեր է Ջ. դարուն մէջ եւ կամ ի սկիզբն Էի, ուրիշ մասամբ անծանօթ ոմ Սըղւատիկոս (մեկնաբան) կասախանոս Բասոս, Անատոլիոսի եւ Տիտիմոսի գործերէն առաջ⁶, — Իսկ ասորական բնագրին՝ թարգմանութիւն է Սերգիոսի կամ Սարգսի, Անատոլիոսի սկզբնագիր գործերէն⁷, — սակայն մի միայն ձեռագրի մէջ գտնուած ընդունելի բնագրերս ալ յետին աստիճանի խեղճ վիճակի մէջ է այժմ. վասն զի ոչ միայն սկիզբը եւ վերջը պակասաւոր է, այլ նաեւ արդի մեզի ներկայացած ձեւին մէջ ընդհանրապէս Սարգսի գործէն ծայրաքաղ ըրած է մէկն զայն յետնագոյն դարերու մէջ⁸: Եւ այս ծայրատ ու թերի բնագիրը իւր սկզբնական վիճակին վերածելու համար, կ'ըսէ Պոքեղման, մի միայն միջոց կայ, եւ այն ինքն է արաբական թարգմանութիւնն՝ զոր ըրած է Լուկասի որդին Քուդա Թ. դարուն⁹: Ափսոս որ, Պաուլթարքի գիտողութեան համեմատ, ամենեւին հաւատարիմ եւ ճիշդ թարգմանութիւն չէ, այլ մասամբ մը ասորական բնագրին խմբագրութիւն է: Այս ամենայն բաւայայտ կը ցուցնէ թէ հայկական թարգմանութիւնն որչափ կարեւոր եւ օգտամատուց է Վաստակոց գրքին նկատմամբ ըլլալիք ճննադատութեան համար:

Պոքեղմանն այս համառօտ խորհրդածութիւնն ետըը կ'անցնի իւր յօդուածին էական նիւթին, այսինքն հայկական թարգմանու-

1. Նոյն:

2. Lagarde. Gesamm. Abhandl. p. 120 ff.

3. Baumstark. Suppl. zu den Philolog. Jahrb. Bd. 21 p. 384 ff.

4. ZDMG 46 p. 256 ff.

5. Հտ. Ե. էջ 385-409:

6. Հմտ. E. Oder, Rhein. Mus. 48, 1-10.

7. Baumstark. p. 389.

8. Նոյն:

9. Cod. Bibl. Lugd. Batav. 192. Baumstark p. 496. n. 146.

թեան տեղին, ժամանակը, քաղաքը, և այլն, քննելու: Եւ կը յիշատակէ զորոց հրատարակիչ Վ. Հ. Ալիշանի յառաջաբանին մէջ՝¹ անոր թարգմանութեան տեղոյն և ժամանակին մասին պաշտպանած և հաստատած կարծիքները, նոյնպէս Վ. Հ. Գարեգին Ջաղբաճեանին Վիճ. համակարծիքը ըլլալը կ'իմանայ Հիւլաշմանի թուի թէ գերմանացի բանաստիճան անծանօթ մնացեր են Հ. Սուրբեանի վերոյիշեալ հմուտ յօդուածը, զարձեռալ Վ. Հ. Ղեւոնդ Յսմը, Վիճ. կրկին համամատական գիտնական յօդուածներն՝ այս նիւթին մասին. վասն զի ասոնց ամենեւին յիշատակութիւն չընեն, որք կրնային զինքը լուսաւորել, մանաւանդ վերջինս, այս միջին խղճողով մէջ: — Իսկ ինքը ծանուցանելով նախ՝ թէ իրեն հակառակ կարծեացը ի նպաստ բերելիք փաստին զօրութիւնը չի կրնար գնահատել, կը հերքէ Վ. Հ. Ալիշանի կարծիքը՝ թէ ի կիկիկեա կատարուած ըլլայ հայ թարգմանութիւնս: Որովհետեւ, կ'ըսէ, Մեծ. հրատարակչին մէջ բերած երկու տեղերով՝ որոնք յունականին մէջ կը պակսին, այսպիսի կարծիք մը չի կրնար հաստատուիլ, վասն զի արդէն իսկ հայն շատ տեղ չի համապատասխաներ յունարէնին, և բաց աստի՝ յոյն ալ այլեւայլ անգամներ օրինակ կը բերէ զկիկիկեա: — Հետեւաբար՝ հայ թարգմանչին օրինակին մէջ կրնային գտնուիլ վերոյիշեալ երկու տեղերն ալ:

Եւ այսպէս կը պարզէ իւր կարծիքը: Վեց տեղեր կը յիշուին ազգն Պոլսեացիք = Պոլսեացիք և երկիրն Պոլսեացիք՝ իսկ յունական բնագրին մէջ ասոնց փոխանակ միայն երկու տեղեր կը տեսնենք՝ Βοαντοց², Եւ այս վայկական տարբեր ընթերցումով զիրար կը մեկնուի, եթէ խորհրդածենք՝ որ հայ թարգմանութիւնն եղած է արաբական բնա-

գրին վրայ. իսկ արաբերէն տառից Սը կարելի է յունական ջլին վերապատ. համապատասխան կարգալ բերել: — Իսկ Ρ տառն արդէն իսկ արաբական բնագրին մէջ Պ տառի կը փոխուի ընդհանրապէս: Եւ միթէ ներքեւ է և կարելի՞ այսքան յաճախել նոյն վերապակը հայ թարգմանչին թիւրիմացութեան ընծայել. — և արդեօք նա այդ կերպ գրուած բառին մէջ իրեն ծանօթ Պոլսեացի գտած՝ չէ՞ համարած ինքզինքը: — Իսկ և և զտառերն իրարու տեղ կրնան փոխանակել:

Չայս այսպէս հաստատուին ետքը, կը յաւելու նա. Յայտնի է Հայոց երկու անգամ՝ զարթիւն ի Լեհաստան (Պոլսեացիք) յետ կործանման իրենց մայրաքաղաքին Միւսայ, մին՝ 1064ին Ալփարայանի, միւսն՝ 1239ին Մոհորայ ձեռքով՝: Եւ հոս առաջին անգամ այս զարթանութեան միջոցով ընդհանուր Հայոց ծանօթացաւ Լեհական թագաւորութիւնն. հետեւաբար՝ թարգմանութիւնն հաւանօրէն եղած է ի Լեհաստան ժվ-ժվ գտերուն միջեւ:

Հ. Ս. ՍԱՐԵԱՆ

Շարայարեկի

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆԵՍ ՍՏՈՒԳՐԱԲԵՆՈՒԹԻՒՆՆ

(Շալ. տես էջ 550, 1899)

Խեցեկուհի

ԱՍՏՈՒՆԻՔԻՆ ալ տեսակը՝ որոնց մէջ որոշակի կը տեսնուին խեցեմորէ կենդանաց պատկանները, շատ լեզուով նոյն կընէր խեցի վերադիր բառի բարդութեամբ, կը կոչուին խեց (h կամ a) կուհ. գղ. Marbre lumachelle, coquiller Խա. Marmo lumachella որ եղած է Խա. Lumaca Խորհրդեք բառէն:

1. էջ 14, 15:
2. Վերոյիշեալ տեղ:
3. էջ 52, ա. 16. — 58, 15. — 64, 10. — 72, 14. — Գուռն ձծ:
4. Գուռն ՀԱ:
5. Հմտ. Fr. Müller. WZKM V. 53.